

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az enantioszémia néhány főbb esete a magyarban

Ideális esetben minden szónak van egy és csak egy, többé-kevésbé jól meghatározható jelentése. Ettől az ideális esettől sokféle eltérés létezik. A szók jelentésváltozása, egyáltalán jelentéstörténete és etimológiája mellett éppen ezeknek az anomáliáknak a vizsgálata szol-

gált alapul a tudományos igénnyel a XIX. századtól kibontakozó szójelentéstan fejlődéséhez. A szinonímia (két vagy több szó hasonló jelentése, például a *kutya* és az *eb*, a *szintén* és az *is*), antonímia (két vagy több szó ellentétes jelentése), homonímia (két vagy több szó egy hangalakban való kifejezése, például *ár*) és polisziémia (egy szó két vagy több jelentése, például a *bak* és a *daru* mint állat- és eszköznév) mellett az enantiosziémia, egyazon szónak két ellentétes jelentése, a kevésbé számon tartott jelenségek közé tartozik, egyes felosztások csak a polisziémia egy különleges eseteként tartják számon (pl. SZERDAHELYI ISTVÁN, Irodalomelméleti enciklopédia. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1995. 45).

Nem tartoznak a szűkebb értelemben vett enantiosziémiához az ironikus nyelvhasználat azon jelenségei, amikor például az *okos* szó 'buta', az *illatos* 'büdös' jelentésben szerepel. Tudniillik az iронia lényege, „hogy a szöveg igazi jelentése a szó szerinti értelem ellenkezője” (SZERDAHELYI i. m. 282). Mindenesetre az ironikus nyelvhasználat és az enantiosziémia szoros kapcsolatban állnak. Az enantiosziémia egyben jelentésbeli labilitást is kifejez.

Az enantiosziémiára vonatkozó példák már az ókortól felbukkannak. Például a latinban *sacer* az istenségnek átengedett, azaz pusztlásra ítélt személy, aki ki van rekesztve az emberi társadalomból és büntetés nélkül megölhető. Van azonban ezzel ellentétes jelentése is: az olyan személy elnevezése, akinek személye sérthetetlen.

Az enantiosziémiára a magyarban legkézenfekvőbb példa a *kölcsönöz* ('kölcsön ad; kölcsön vesz'). Ugyancsak enantiosziémia kategorizál egybe ügyletben feleket és egymást kiegészítő (komplementáris) tárgyakat. Például *biztosító* (1) 'az a vállalat, intézmény, amely biztosítással hivatásszerűen vagy üzletszerűen foglalkozik'; és (2) (ritkábban) 'az a személy, aki magát valami ellen biztosítja'. Az egymást kiegészítő (komplementáris) tárgyakra példa az *akasztó* (1) 'az az eszköz, melyre ruhát akasztanak, hogy a gyürödéstől kíméljék', (2) 'valamely tárgynak, különösen ruhának az a hurok, fül, karika stb. alakú állandó alkatrésze, melynél fogva felakasztják'. A *kies* szó újabban, elvéve 'kietlen' jelentésű.

Az igék enantiosziémiájára példa a *leterhel* 'megterhel, teherrel ellát' és 'tehertől mentesít, megszabadít', illetve a *porol* 'porral befed' és 'portól megtisztít'. Az *elért* egykor 'megért' volt, ma 'rosszul ért, félreért', analógia révén, mivel az *el* igekötő egyik tipikus használatában rontóképző (*elhall, elír, elnevel, elszab* stb.) (KEMÉNY GÁBOR, A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2010. 34).

Az *idejekorán* 'a kelletténél korábban, túl korán' jelentésben tipikusan az *idejekorán elhunyt* kifejezésben szokott szerepelni, amit szokás szánalmas hibának tartani, pedig nem az, hanem egy régi jelentés, a XIX. századi 'idő előtt, túlságosan korán' felelevenítése. Az *idejekorán* ma szokásos jelentése azonban 'épp jókor, idejében, még kellő időben' (KEMÉNY i. m. 34–5).

A *tempós* eredeti értelme 'kimért, kényelmes, ráérős, öreguras', mindenképpen 'lassú', de újabban 'élénk ütemű, gyors' is (KEMÉNY i. m. 35–6).

Az *eredő* 'ok' vagy 'okozat' (tipikusan a fizikából: 'valamely testre különböző irányokból ható erők együttes hatásának megfelelő erő', KEMÉNY i. m. 36–8).

Végezetül két történeti jelentéstanai példa. A *félelmes* eredeti jelentése 'ijesztő' volt, de volt még 'istenfélő; aggódó, félénk' is, majd újra 'félelmetes' lett. Az *ural* eredeti jelentése 'urának vall, ismer el valakit; elismeri valakinek a fennhatóságát maga fölött; aláveti magát valakinek', míg újabb, csak a XIX. századtól elterjedt értelme 'uralkodik valamin; hatalmat gyakorol' (KEMÉNY i. m. 38).

Az enantioszemiához hasonló – ugyancsak ellentétek egybeesése – az a jelenség, amikor két ellentétes jelentésű szó jelöli ugyanazt, például *elválasztójel* és *kötőjel*.

KICSISÁNDOR ANDRÁS